

Meteorologisten sanojen merkitysoppia.

III.

42. Sivuuattaen tilan säästämiseksi kokonaan kolme selostettavassa tutkimuksessa käsiteltyä etymologista sikermää, joihin kuuluvat mm. verbit *uhmata*, *porottaa* ja *aimottaa*, otan viimeisenä puheeksi sanueen, jota voi tunnetuimman sisältämänsä »affektisanan» mukaan nimittää *haamupesyeeksi*. Tämä sikermä, jonka »meteorologisten» jäsenten merkityksien reaaliavastineet kuuluvat enimmäkseen optillisiin ilmiöihin, kuten oli laita myös kahdessa lähinnä edellisessä (*kojo-* ja *kumma-*sanueessa), osoittaa sekkin semologisilta kehityslinjoiltaan varsin opettavaista differentioituneisuutta. Selvän kuvan saamista siitä on kuitenkin omansa hämmentämään pesyeen sanaston äännekehityksen melkoisen epäsäännöllisyyden aiheuttama kirjavuus. Sikermän kantasanana foneettisessa rakenteessa sattuu näet olemaan niin sanoakseni taipumusta labiilisuuuteen, siihen kun sisältyy pitkä vokaali + *m*, jommoisen äänneyhtymän olemme edellä huomanneet suomen kielessä yleisesti alttiiksi erinäisille muutoksille, sekä lisäksi sananalkuinen *h*-äänne.

a) **Häämu** -sanan nykyinen valtamerkitys 'vainajan henki, varjosielu, kummitus, aave'¹ esiintyy ensinnä vasta Gananderilla ('phantasma'); Renvall, joka luettelee samamerkityksisinä 5 äänneasua: *hahmo*, *haamo*, *hahmu*, *haamu* ja *haahmo*, mainitsee mm. esimerkit: tyhjä hahmu se on 'non est nisi vana imago l. phantasma', hahmot haudoissa 'manes corpore carentes, sed figura humana ornati', 'Erscheinung'; Lönnrot selittää mm.: *haamu* 'hamn, välnad, spöksyn'. Esimerkkejä nykymurteista, merkityksenä kaikkialla 'aave, kummitus': Sakkula *hoam(u)*, Vermlannin Östmark: »Ne kalloa hoamuks toistaan kun ne kiltaantuu», Kontiolahti ja Ilomantsi *huamu* (käytetään myös kirosanana), Pyhäranta, Kiikoinen ja Nastola *hahmo*, Ikaalinen ja Virrat *hahamo*, Kivennapa *haahmu*, Suomussalmi ja Jaakkima *huahmu*, Suonnejoki *huahmo*. — Erikseen huomattakoon sellaiset mielenkiintoiset johdannaiset kuin **haamiainen** Ruotsin Täräntö: »Ei kättä olès saanu [ruumisarkunkanto]rihman ympäräk kiertää, muuten ne haamiaiset painavat» [siis 'vainajain henget'], ja **haave** Kannus 'kummitus, henkiolento'. Jälkimmäisessä sanassa edellytettävän *v < m*-muutoksen suhteen vrt. edellä 29. kohdan 2. kpl:n loppua. Huomattakoon, että

¹ Näin määriteltynä Nykysuomen sanakirjan käsikirjoituksessa, jonka päätoimittaja maist. Matti Sadeniemi hyväntahtoisesti on antanut nähtäväkseni. Seuravassa tämä lähde on lyhennetty NS.

säännöllinen -e'-johdannainen *haame* tavataankin »meteorologisessa» merkitysryhmässä (b).

Mytologisella *haamu*-sanalla ei liene vastineita muissa itämerensuom. kielissä. V a t j a s s a tosin tavataan *hāmo* Kett. 'kummitus', *χάμων* Kattila (Ariste) 'haamut', *hāmu* Kukkosi (Posti) ['haamu, varjosielu'], mutta — mikäli vatjaa yleensä on pidettävä minään itsenäisenä itämerensuom. »kielenä», minkä seikan KETTUNEN mm. Vir. 1941 s. 140 on nähdäkseni aiheellisesti asettanut kysymyksenalaiseksi, — ne ovat varmaan kaikki lainaa Inkerin varsinaisista suomalaismurteista. L i i v i n (Looritsin sanonnan mukaan) »juhuslik kummituse nimi» *ǫ'mâz*, *ǫ'mâl*, *ǫ'mâkkâl* Kett. 'gespenst; unsinnmacher' taas on varmaan, kuten LOORITS Liivi rahva usund II 250 selittää, lainaa latin sanasta *ameglis* 'Gespenst, der Alp; Possenreisser; eine Erbsenscheuche', eikä sitä ole rinnastettava suomen *haamu*-sanaan, vaikka KETTUNEN Liv. wörterb. 267 pitää jälkimmäistä rinnastusta äänteellisestikin mahdollisena.

b) Yleisempiä kuin edellämainitut mytologiset ovat *haamu*-pesyeen »meteorologiset» merkitykset, sellaiset kuin 'varjo' ja 'häämötys', sekä niiden kanssa suoranaisessa yhteydessä olevat merkitykset 'ääriviivat, muoto'. Agricola käyttää vain asua *hahmo*, ja vastaavissa samanaikaisten ruotsalaisten raamatuntekstien kohdissa esiintyy sanat 'hyy, anseende, seende'; Jusl. *hahmo* = *haamu* 'umbra vel figura hominis', 'skapnad, hyy, hamn'; Gan. *haamo* = *hahmo* 'utseende, beskaffenhet', 'forma': Ruumiillinen muoto l. haamu 'lekamlig gestalt'; Renv. (samat 5 erilaista äänneasua kuin edellä a-kohdan merkitysryhmässä) 'forma l. species rei externa, umbra rei', 'äussere Gestalt, Schatten': ihmisen hahmo 'forma humana', kasvoin hahmo muuttuu 'color l. facies vultus mutatur'; Lönnr. (luettelee samat äänneasut kuin Renvall) 'gestalt utan kroppsligt innehåll, skugga, sken, skymt, skepnad, bild, afbild, ansigtsdrag, min', lisäv. *hahmo* 'grundteckning, kontur': jäljet ovat hahmollaan 'dunkelt l. otydligt tecknade', jopa suutari on saanut saappaan hahmolleen; NS *haamu* 'epäselvästi näkyvä, hämärä olento tai esine, kuvatus, varjokuva', ei haamuakaan 'ei jälkeäkään, ei mitään', 'ulkomuoto, -piirteet, (ulkonainen) olemus (tässä merkityksessä tavallisemmin *hahmo*)', *hahmo* 1. 'olio ulkonaisesti (piirteitä tarkemmin erottamatta), oliosta näkyvä kokonaiskuva; olemus, olento, persoona', 2. 'esiintymis-, ilmenemismuoto, ulkomuoto, -näkö, piirteet, asu, varsinkin kasvoja, kasvojen juonteita, piirteitä, ilmettä ajatellen', 3. 'epäselvästi, hämärästi näkyvä olento tai esine, kuvatus, varjokuva (tavallisemmin *haamu*)', 4. 'ajatuksissa muovailtu, luonnehdittu henkilökuva, kirjallinen kuva jksta henkilöstä'.

Tähän merkitysryhmään on luettava subst. **haama**, jota voidaan pitää johto-opillisesti koko *haamu*-sikermän kantasanana. Lönnr. lisäv. selittää sitä: 'ngt positivt, ngt märkbart (vanligen i nekande meningar): ei huumaa eikä haamaa 'hvarken ditt eller datt, hvarken hackadt l. malet (ei sitä eikä tätä)', siitä työstä ei ole hu[u]maa eikä haamaa 'intet resultat' [vrt. edellämainittua *haamu* -sanan samamerkityksistä käytäntöä]; Hollola: »Ei se ollenkaa ollus sen haamaakaa» (nim. se talo toisen talon muotoinen eli mallinen). — Tämän substantiivin suoranaisia tai välillisiä johdannaisia ovat edellämainittujen *u-* ja *o-*loppuisten substantiivien lisäksi esim.: *haamakka* Juva: »Nii olj usmoo niitula että hyvi huamakast vua näky että olj sielä hevone», Rukajärvi: jo oli valgien hoamakka 'aamu jo hämärsi'; *haamea* Lönnr. 'dunkelt framskyntande, skugglik', NS 'häämöttävä, hämära'; *haame* Lönnr. lisäv. 'svagt skimmer, dunkelt sken, skynt', NS 'häämötys, häive, haamu'; *haave* Lemi: hoave: »Kuka unia uskuo se hoaveita [= 'varjoja'] pelkeä»¹, Vastahan siinä pellolla näkyy vähän sellaista »hoavetta» (oraan sirkkalehtien ensimmäistä häämötystä), »Ei käynyt minkeännäköjst allc hoavetta» = 'aallon tapaista, laineen häivettäkään (järvessä)', Aunuksen kaup. ymp.: aijan huave 'aitapahainen, huono aita', Suojärvi: ei ole ni hoavetta 'ei kerrassaan mitään'; *haamatti* Korpilahti: portin hoamatti 'portin haamu, portintapainen, huono portti'; *haamottaa* Lönnr. 'lysa skumt, skimra svagt, skynta, tindra matt, synas dunkelt', NS: »Kuu haamottaa», »Etäältä haamottava kaupunki», »Järvessä haamottaa lumpeen varsia»; nykymurteissa yleinen, esim. Hirvensalmi: hoamottaa (aamun koittamisesta puhuen), Nivala: »Päivä sielä jo haamottaa», Säämäjärvi: Hoamottoa jo vallotoa huondestu 'aamu jo koittaa', Aunuksen kaup. ymp.: »ehty huamottaw» (illan hämärtymisestä), »huandes h.» (aamun koittamisesta)²; *haavottaa* Aun. ymp.: huavottaw loitton, kentahto tulow 'kaukana häämöttää jotakin, joku tulee'; *haamuttaa*, esim. Antrea: »Päivä jo alkaa haamuttaa», sanotaan aikaisin aamulla; *hahmottaa* Kiikoinen 'hämärtää'; *haamahtaa* Gan. 'lysa dunkelt', 'obfusse [sic; pitänee olla: obfuse] luceo': Tähdet jotka hänen silmillens vähä haamahtaisit 'litet blänka, dunkelt — som stjernor i töckna', Lönnr. 'hastigt framskynta,

¹ Vrt. muualla käytettäviin vastaavan sananparren toisintoihin, esim.: »Joka uniin uskuo se *varjoo* kouraa» (Lempäälä), »Joka unijaan uskuo se *varijuaan* pelekää» (Utajärvi), »Joka unijaan uskuo se *kuvvaestaam* pelekee» (Karttula).

² *Haamottaa* -verbiä muodoltaan lähellä oleva ja merkitykseltään sen kanssa melkein identtinen suomen **häämöttää** on kaikesta päättäen sekundäärinen ja mahdollisesti syntynyt kontaminaation tietä, siten että *haamottaa* -sana on hämära (hämy, hämärtää jne.) -pesyeen vaikutuksesta etuvokaalistunut. *Hämära*-pesye on nim. sek. iältään ainakin kantasuomeen palautuva; vrt. vepsE *hämär*, vir. *hämär*, liiv. *ämär*.

lysa skumt, skimra'; *haamistua* Säämäjärvi: hoamistuo, mm. 'hämärtää, sarastaa': Jo nygöi huondeštura tuloo hoamistuu 'jo nyt aamupuoli tulee, sarastaa', Aun. ymp.: huandestu huamištuw 'aamu hämärtää', pimenöw huamištuw ehtäl 'illalla pimenee, hämärtyy'; v e p s ä: **havištab** (prees.) Kalajoki (Tunkelo, käsikirj.): *peiveine do havištab* 'päivä jo hämärtää' (aamulla auringon alkaessa lähestyä taivaanrantaan).

Etäsukukielissä suomen *haama* (*haamu* jne.) -sanalla on todennäköisiä vastineita lapissa ja mordvassa: lpR *šibmo* 'forma, figura', L *šipmu-* 'Ähnlichkeit', mdE *tšama*, M *šama* 'Gesicht, Antlitz'. Mordvan sanojen merkitys 'kasvot' on ilmeisesti sekundäärinen ja palautuu aikaisempaan 'muodon, hahmon' merkitykseen, joka on säilynyt sekä itämerensuomalaisella taholla että lapissa. Merkityksenkehityksen 'muoto' > 'kasvot' ymmärtämiseksi on syytä muistaa, että ihmisen kasvot yleensä vaatteella verhoamattomana sekä parhaiten näkyvissä ja tarkattavissa olevana ruumiinosana ovat helposti joutuneet edustamaan kunkin yksilön karakteristisinta 'muotoa'. Niinpä suomen *muoto*, jonka varsinainen ja kaikesta päätäten alkuperäinen merkitys on 'forma rei, facies rei externa', on kehittynyt tarkoittamaan myös 'kasvoja' (Lönnr. 'ansigte'). Huomattakoon, että — kuten edellä on esitetty — myös *haamun* ja *hahmon* eräänä merkityksenä on juuri 'ansigtsdrag, min'. Niinkään *näkö* -deverbaalin murteissa (esim. Karjalan kannaksella) yleinen käyttö merkityksessä 'kasvot' (Lönnrotkin selittää sen mm. sanalla 'ansigte') samoin kuin viron vastaavan *nägu* Kett. 'kasvot, naama' -sanan merkitys on varmaankin katsottava kehittyneeksi aikaisemmasta 'ulkomuodon, hahmon' merkityksestä, joka sekä suomen *näkö* että viron *nägu* -sanalla vieläkin on olemassa.

Kun otetaan huomioon sekä *haamu*, *hahmo*, *haama* jne. -substantiivien että edellämainittujen vastaavien verbijohdannaisten merkitykset, voidaan nähdäkseni pitää epäilemättömänä, että **kantasana haama** on alkuaan merkinnyt 'varjoa' tai 'häämöttävää (olentoa, esinettä)'.

Merkityksenkehityksestä 'varjo' > 'haamu, henkiolento' ja toisaalta 'varjo' > 'hahmo, kuva' ks. ed. kohtia 40 b, 41 b. Mainittakoon kuitenkin vielä eräs, käsitykseni mukaan juuri tässä yhteydessä sekä valaiseva että valaistusta saava semologinen rinnakkaistapaus, jonka muodostaa koko sanahistoriallisen tutkimuksemme ensiluokkaisiin mielenkiintoisuuksiin vanhastaan kuuluva suomen substantiivi **jumala** sukulaisineen. PAASONEN on (Aika 1907 ss. 186—191, NyK 37 ss. 14—) esittänyt sen käsityksen, että *jumalan* nykyinen (ja jo kantasuomalainen) merkitys 'deus' palautuu lähinnä merkitykseen 'taivaallinen (olento)' ja että **kantasana *juma** on merkinnyt 'taivasta', minkä merkityksen ovat säilyttäneet tšeremissin

jumo (merkitsee lisäksi 'suojelushenkeä' ja 'jumalaa') ja mordvan *jom yhdyssanassa *jondol* 'salama', alkuaan 'taivaan tuli'. Tämä Paasosen selitys on luonteva ja todennäköinen. Mutta se saa olennaista täydennystä, jos samaan etymologiseen yhteyteen asetetaan seuraava virossa ja vatjassa tavattava substantiivi: vir. Wied. *jume* 'Gesichtsfarbe, Miene, Gesichtsausdruck': näu-j. 'Gesichtsfarbe', j. jookseb, j. läheb (jookseb) ära 'er erblasst', j. tuleb peale 'er wird roth', löi jälle jumesse 'er bekam wieder sein frisches Aussehen', mitte sest jumet ei ole olemas 'es ist auch kein Spur davon zu sehen', p ä e v a -j. 'erste Morgenröthe', vatjan Joenperä *jume* 'Физиономия, выраз, лицо, лица, облик, образ, подобие, сходство', siis 'kasvot, kasvojen piirteet, ilme, hahmo, muoto, näkö(isyys)': *kats mi lusti jumeķa tüttö; jeka lahs on izä-emä jumeķa*.¹ Johto-opillisesti viron *jume* ja vatjan *jume* suhtautuvat kantasanaan *juma samoin kuin edellämainittu *haame* suhtautuu kantasanaan *haama* tai suomen *ilme* suhtautuu kantasanaan *ilma*. (Ks. allekirjoittaneen Suomen kielen rakenne ja kehitys 1 52. § 1.) Merkitykset ovat, kuten näkyy, pikku piirteitä myöten samanlaisia kuin *haamu*-pesyeessä, eikä voi olla epäilystäkään siitä, että viron *päeva-jume* 'erste Morgenröthe' edustaa pesyeen alkup. merkitystä 'hämy, häämötys'. Jos nyt oletamme, että myös kantasana *juma on alkuaan merkinnyt 'hämyä, himmeätä valoa, varjoa', selittyvät ensinnäkin kaikki tšeremissin *jumo*-sanan merkitykset vaikeuksitta. Merkitys 'suojelushenki, henkiolento' voidaan tällöin palauttaa 'haamun, varjosielun' merkitykseen, ja 'jumalan' merkitys on varmaan johdettavissa lähinnä 'suojelushengen' merkityksestä. Mitä taas 'taivaan' merkitykseen tulee, on syytä muistaa esim. seuraavan indo-eur. sanapesyeen merkitykset: lat. *nebula* 'sumu, savu, pilvi' ~ sanskr. *nábhah* 'sumu, pilvikerros, ilmakehä, taivas', mbulg. *nebo* 'taivas', ven. *небо* 'taivas'; tässä sanueessa 'taivaan' merkitykset palautuvat 'sumun, hämyn' merkitykseen (WALDE, ERNOUT-MEILLET). Tšeremississäkin voidaan, sen jälkeen mitä tiedämme viron *jume* ja vatjan *jume*-sanoista, mitä luontevimmin edellyttää merkityksenkehitystä 'hämy, varjo' > 'pilvistö' > 'taivaanlaki'. Näin ollen käy helpommin ymmärrettäväksi myös se aikaisemmin hieman hämäräksi jäänyt asiointi, että *s a m a s a n a* tšeremississä merkitsee sekä 'taivasta' että 'suojelushenkeä' ja 'jumalaa'. Kantasuomen *jumalan* merkityksenkehityksessä niinkään voidaan olettaa paitsi Paasosen ajattelemaa mahdollisuutta 'taivaallinen' > 'jumala' myös samaa prosessia kuin tšeremississä, siis

¹ Jälkimmäisen esimerkkilauseen partit. *jumeķa* on sekundäärinen tai ehkä suorastaan individuaalisen virheellinen, pro *jumei tai *jumetuē. Vrt. AIRILA Vatjan kielen taivutusoppi I 55. Koko sana voikin hyvin vatjassa olla nuori virolainen laina, mikä seikka selittäisi taivutuksen poikkeuksellisuuden.

'hämy' > 'varjo' > 'haamu, varjosielu' > 'henkiolento' > 'jumala'.¹ Nykyisin tiedoin ei ole ratkaistavissa, kumpaa linjaa kehitys todella on noudattanut. Mutta oli se noudattanut kumpaa hyvänsä, *jumala* -sanamme »meteorologinen» alkuperä ja kuuluminen viron *jume* -sanana yhteyteen näyttää ilmeiseltä.

c) Monet seikat puhuvat sen käsityksen puolesta, että tähän etymologiseen yhteyteen on luettava myös seuraava, suomen kirjakielessä tavallinen, mutta maantieteelliseltä levinneisyydeltään suhteellisen suppea-alainen vuorokauden osan nimitys: **aamu** Agricola: sen eechoon Loppu, se on toisen peiuen Homen eli *amu* (II 109 loppuselit.), varhaisin, quin *amu* walghista (III 674), Sille se Armo, jonga mine tadhon teillen osotta, pite oleman ninquin *Amulinen* Pilui, ia ninquin yxi Caste, ioca Homeneltan warhan langepi (III 651); Jusl. 'mane, matutinum tempus', 'morgon', Lönnr. 'morgon, otta': aamuhämärä 'ljusning, gryning, dawning', huomen-a. 'morgondagens morgon'; kansankielessä tämä sana näyttää olleen vanhastaan käytännössä muualla paitsi lounaismurteissa, joissa sen tilalla aivan viime aikoihin asti on ollut jokin *huomen* -sanana asu; myös Itä-Karjalassa *aamu* on tuntematon; murremuodoista mainittakoon *aammu* (esim. Laihia) ja *ahmu* (Lönnr. lisäv.).

Mitä ensinnä tulee tämän yhdistelmän edellyttämään merkityksenkehitykseen 'hämy' > 'aurionnousun aika, aamu', se on sinänsä kaikkein luonnollisin tapa, millä kysymyksessäolevan vuorokaudenosan nimitys kielessä yleensä teoreettisesti katsoen voi syntyä. Mikä muu nimittämissperuste näet saattaisi tässä helpommin tarjoutua ihmisen käytettäväksi kuin aamulle luonteenomainen valaistustilanne, hämäryys? Edellä on käsitelty *koi*-sanuetta, jossa 'valohämyn' merkityksestä on kehittynyt sekä 'aamuruskon' että 'iltaruskon' nimitykset. Indo-eur. taolalta vrt. tähän esim.: ruotsin *otta* 'aamu', mpreuss. *angstainai* 'varhain, aamulla', mys. *uhta* 'varhainen aamun sarastus' ~ mint. *aktüh* 'hämy, yö, valo, säde' (WALDE, HELLQUIST).

Mutta tärkeämpää kuin semologinen onkin tässä tapauksessa äänteellinen perustelu. Kuinka voidaan pitää mahdollisena, että sananalkuinen *h*, joka suomessa säännöllisesti on säilynyt, olisi tässä erikoistapauksessa kadonnut?

¹ Deminutiivisen *la*-johtimen ei ole tarvinnut olennaisesti muuttaa kantasanana merkitystä. Huom. esim., että *haamu* < *haamo* oikeastaan ovat deminutiivisia *i*-johdannaisia sanasta *haama* (ks. all. kirj. Suomen kielen rakenne ja kehitys I 24. §, 53. § 44, 54) ja että näillä kaikilla muodoilla samoin kuin niinkään deminutiivisella johdannaisella *haamiainen* on olennaisesti samat merkitykset.

Tähän vastausta etsittäessä on syytä ensiksi muistaa, että tapaus *haamu* > *aamu* ei tässä sanapesyessä jäisi ainoaksi laatuaan, sillä *h:ttomia* toisintoja tavataan *h:llisten* rinnalla muidenkin saman kantasanan johdannosten kohdalla:¹ **haame** 'häämötys' jne. (ks. ed.) ~ **aame** Lemi: oame 'kummitus'; **haave** 'kummitus' (ks. ed.), Suistamo: hoave 'luonnos, hahmotelma', Säämäjärvi: »Täz oo vai kalaizee hoave» = 'aivan pieni kala', Aunuksen kaup. ymp.: aijaa huave 'kehno aita' ~ **aave** Lönnr. mm. 'andesyn, spöke', murt. myös 'aie, suunnitelma, ilve, haave', esim. Juva: »Sill on uaveet», sanotaan, kun moititaan jonkun suunnittelevan järjettömiä, mahdottomia; myös »meteorologisessa» merkityksessä 'kangastus' tjs., esim. Maaninka: »Se ottaa semmoisen aaveen [sic]», nim. iso pilkka maaliin ammuttaessa, pieni pilkka on parempi; **haavata** Suojärvi: hoavata: »Hoavai loadie reen, da kessen on, ei ole valmis», Rukajärvi 'hahmotella, luonnostella' ~ **aavata** Juva: uavata: »unessa uavaš minule» (näin enteen), Vermlannin Östmark: oavata 'ennustaa': »oavaš rikkautta»; **haaveilla** Cannelin 'svärma, fantisera, drömma', Lemi: »Meä hoaveili nyt tuota juurvaka pohjoa tehäksei, mut ku miul ei olt kelpo sälyä ei siint tult miteä» ~ **aaveilla** Juva 'haaveilla': »Kyl sitä nuorena uaveiltii yhtä jos toistai»; **haavistaa** Lönnr. 'hamla efter, draga sig till minnes, erinra sig dunkelt', veps. *havištab* 'päivä koittaa, häämöttää' (ks. ed.) < *haavistapi ~ **aavistaa** Lönnr. 'förebåda gm ngn syn l. varsel, spä, förespå, bebåda, betyda, förutse, ana'. — Tuntuu erittäin vaikealta uskoa, että tällainen sarja rinnakkaisuuksia perustuisi pelkkään sattumaan ja että asianomaisilla *h:llisillä* ja *h:ttomilla* varianteilla ei olisi mitään etymologista yhteyttä keskenään. Kaikki *h:ttomat* — myös *aamu* — rajoittuvat pelkästään suomen kieleen sanan ahtaimmassa merkityksessä, niin että ainoakaan niistä ei kuulu edes Itä-Karjalan murteiden sanavarastoon, varsinaisista sukukielistä puhumattakaan. Tämä seikka viittaa selvästi *h:ttomien* asujen suhteellisen nuoreen ikään.

Ajateltaessa sitä äännefysiologista syytä, joka olisi voinut aiheuttaa *h:n* kadon, kiintyy huomio sellaisiin niinkään poikkeuksellisiin ja nuoriin, mutta ilmeisiin sananalkuisen *h:n* katotapauksiin kuin: **ahka** Lönnr. 'anas mollissima' < *hahka* Lönnr. 'fuligula mollissima, fuligula clangula' (vrt. 'harmaata' merkitseviin veps. *hahk*, virE *hahk* ja tiiv. *ā'gi* < *hähkainen)²;

¹ Osa seuraavien rinnastusten merkitysopillisiä perusteluja on tilan puutteen vuoksi jätettävä tässä kirjoituksessa esittämättä.

² Y. H. TOIVOSEN Vir. 1936 s. 225 — suuresti epäillen esittämä mahdollisuus, että suomen murt. *ahka* on, mitä sanan alkuun tulee, säilyttänyt alkuperäisen äännekanan ja että suomessakin yleisempi ja lisäksi muissa itämerensuom. kielissä tavattava *h*-alkuinen *asu* olisi samanlainen sekundäärinen muoto kuin esim. *hehko* (< *ehko*), ei tunnu todennäköiseltä, kun otetaan huomioon *h*-asujen levinneisyys.

uhkaja Lönnr. 'strix bubo, strix otus' < *huhkaja* Lönnr. id.; **uohtaa** Risti-järvi: »uohtaa lämmintä» < *huohtaa* Lönnr. 'utbreda ljus l. värme'; ***uimehdus** Suistamo: uimehuksis 'pyörryksissä', vrt. *huimaus* Lönnr.: huimauksissa olo 'svindeltillstånd'; **avahtua** Valkeala: avahtuu 'herätä', Inkerin Kulla: avahtu 'herätä; huomata' < *havahtua* Lönnr. 'komma att hastigt vakna m.m.'; **aisti** Gan. 'begrepp, förstånd' (»Bothn.», s.o. pohjalaismurteinen sana), Lönnr. 'yttre sinne, sinne, sinnesförmögenhet, fattningsgåfva, förståndskraft'¹, Maaninka: aesti 'hajuaiesti, vainu, aavistus': »Koera o ihan tarki aestillee», »Sisusæestiin käöp» (järkyttävä asia) < *haisti* Lönnr. 'luktsinne, lukt', Pyhäjärvi Vpl. 'vainu'; »tarkka h.» (koiralla); **aisto** Lönnr. mm. 'naturlig drift, instinkt', Hämeenkyrö 'vaisto, aavistus' < *haisto* Lönnr. '= haisti; luktning', Pöytyä: »Ei sill oi baistoo ollenkaan» = 'hän ei kykene haistamaan'; **aistin**, gen. aistimen, Lönnr. 'sinnesorgan, sinne, yttre sinne, förstånd, tankekraft'¹, Maaninka: aesti(u): »Sialla o semmone aestin ettei soah hachutetuks jos ei havulla veäj jäläkeesä» < *haistin*, gen. haistimen, Gan.: Ej ole haistinda sillä mjehellä (= ei aistaitze) 'non percipit', Mynämäki 'hajuaiesti': »Koerall o vissi jota kuuma annet kosk o mistank koko haistimes». — Viidessä ensinmainitussa tapauksessa sananalkuisen *h:n* katoamisen on epäilemättä aiheuttanut samoissa sanoissa myöhemmin esiintyvä *h*; tunnettuahan on, että *h*, nimenomaan soinnittomana ja tavunloppuisena, kuuluu enimmänsä ilmapolyymia vaativiin kaikista kielen äänneistä, mistä seikasta johtuu se laajalti eri kielikunnista todettu ilmiö, että *h:n* yhteydessä on tapahtunut runsaasti erilaisia äännehistoriallisia muutoksia. Kun kaksi tällaista raskasääntöistä konsonanttia sattuu lähekkäin, voi seurauksena olla semmoinen niin sanoakseni interferenssi-ilmiö, että toinen *h* imee toiselta sen tarvitseman ilmapolyymin ja siten vähitellen heikentää sen kuulumattomiin. Että voittavana puolena *hahka*-tyyppisissä foneemeissa on juuri jälkimmäinen *h*, on ymmärrettävää, koska siinä tapauksessa koko foneemin rakenteellinen hahmo muuttuu paljon vähemmän, kuin jos voittajana olisi sananalkuinen *h* ja tuloksena jokin *häka.² Mitä taas tulee tapauksiin (*h*)*aisti*, (*h*)*aisto*, (*h*)*aistin*, joissa ei ole olemassa mitään sanansisäistä *h*:ta, niiden suhteen on tarjolla

¹ Merkityksiin 'begrepp, förstånd, tankekraft' yms. vrt., että myös *haju* merkitsee 'järkeä, ymmärrystä' esim. Vermlannin (ks. Vir. 1931 s. 441) ja Itä-Karjalan murteissa ja että sanalla *nenäkäs* on merkitys 'älykäs' esim. Länsipohjan Tärännössä (ibid.).

² Sellaisissa päinvastaisissa tapauksissa kuin *iha* > *hiha*, *ehko* > *hehko*, *elehursti* > *helehursti* (viimeisestä ks. Vir. 1936 s. 56 —), joissa siis sanansisäinen *h* on alkuperäinen ja sananalkuinen sekundäärinen, on mukana psyykillinen tekijä: raskasääntöisen *h:n* tulossaolo »hermostuttaa» puhujaa piilotajuisesti ja hännää hieman kiusallisen *h*-artikulaation esiin liian aikaisin.

se todennäköinen ja luonteva selitysmahdollisuus, että *h:n* kato on alkuaan tapahtunut sellaisissa lauseyhteyksissä, joissa mainittujen substantiivien läheisyydessä, ehkä niiden alkuliitteenä on esiintynyt sana *haju*. Esim. sellainen yhdyssana kuin **hajuhaisti* on ollut käytännöllisen selvydentarpeen vaatima, niin pian kuin saualle *haisti* yksinään käytettyä oli kehittynyt edelläluetellut kuvaannolliset merkitykset 'aavistus' ja 'järki, ymmärrys', mutta sitä silti jouduttiin käyttämään yhä myös alkuperäisen fysiologisen käsitteen ilmaisimena. Kuten jo edelläesitetystä lyhyistäkin näytteistä selviää, *aisti* on murteittain yhä säilyttänyt myös alkuperäisen merkityksensä 'haisti, haistamiskyky'; kirjakieli sitävastoin on tässä kuten lukuisissa aikaisemminkin käsittelemisämme sanojen äänteellisissä differentioitumistapauksissa halukkaasti käyttänyt hyväkseen sekundäärisen tyyppin syntyä vakiinnuttaen *h:ttoman* asun pelkästään abstraktisempiin merkitystehtäviin.

Tapaus *aamu* < *haamu* on nähdäkseni täysin rinnastettavissa esim. tapaukseen *aisti* < *haisti*. Sitä toista *h:llista* sanaa, joka *haamun* yhteydessä usein esiintyneenä olisi toiminut »*h*-interferenssin» aiheuttajana, ei tarvitse etsiä kaukaa: se on tuskin ollut muu kuin *huomen*, iältään kantasuomeen palautuva 'aamun' nimitys. Samoin kuin nykykielessä tuhkatihään käytetään esim. ilmausta *aamuhämärissä*, on todennäköisesti aikoinaan usein tarvittu sellaista tämän ilmauksen synonyymia kuin **huomenhaamulla* (vrt. edellämain. aunukselaiseen *huandestu huamištuv* 'aamu hämärtää'). Kun tästä sitten vähitellen kehittyi *huomenaamulla*, oli sattumalta samalla syntynyt edellytykset erään kipeästi tunnetun morfeeminpuutteen poistamiseen, nim. sen puutteen, että ei voitu nasevasti ilmaista 'huomenna' ja 'aamulla' -käsitteiden eroa: kielivaisto rupesi vähitellen hahmottamaan yhdyssanan *huomenaamu* siten, että *huomen* tajuttiin 'huomispäivää, seuraavaa päivää' eikä enää 'aamua' merkitseväksi, mutta *aamu* 'auringonnousun aikaista vuorokaudenosaa' eikä enää 'hämyä' tarkoitavaksi sanaksi. Tämä käytännöllisen tarpeen vaatima semologisten funktioiden kahtiajako selittää sen seikan, joka muuten vaikuttaisi käsittämättömältä, että nim. suhteellisen nuori, s.o. suomen kielen erikoiskehityksen aikainen sana *aamu* on niin herkästi omaksuttu melkein kaikkiin päämurteisimme ja työntänyt tästä funktiosta tieltään 'aamun' vanhemman nimityksen *huomen*.¹

¹ *Viron* kieli on ratkaissut saman pulman huomalla 'aamun' merkitykseen uuden johdannaisen *hommik*, kun taas *homme* on jäänyt pelkästään merkitykseen 'huomenna'; ruotsi on selvinnyt vastaavasta vaikeudestaan turvautumalla kahteen eri prepositioon sekä loppuartikkelin käyttöön: *på morgonen* 'aamulla', *i morgon* 'huomenna'.

Muiden edellä lueteltujen *haamu*-pesyeen johdannaisten, ensi sijassa *aame* ja *aave* -sanojen *h*-ttomuus voidaan ymmärtää siten, että ne ovat vastaavien *h*-alkuisten *haame* ja *haave* -johdannaisten vaikutuksesta kehittyneet *aamun* rinnalle, ennen kuin tämä vielä oli ehtinyt menettää alkuperäistä 'hämy'n merkitystään.

d) Jättäen tässä kirjoituksessa varsinaisesti käsittelemättä 'hahmottelemisen, suunnittelemisen', 'yrittämisen, tavoittamisen', 'muistelemisen', 'aavistamisen' sekä 'ilmavirran huokumisen' merkitysryhmät otan viimeisenä puheeksi eräät 'huomaamista', 'huomiokykyä' ja 'heräämistä' merkitsevät johdannaiset, joiden kuuluminen *haamu*-pesyeeseen ei ole yhtä helposti havaittavissa; sellaisia ovat esim.: **haamatti** 'hengen erinomainen terävyys ja sukkeluus jotakin käsittämään ja keksimään' — »tavallinen ainakin Jousan ja Korpilahden kappeleissa» (A. V. Koskimies SUST 52 s. 110 Volmari Kilpisen mukaan, Kanava 1846 s. 14, Suometar 1847 s. 48); ***haamita** Inkerin Moloskovitsa — Tyrö: »Oho onnein näkisin, *Haamitsisin* haltijain... Miun on onnein ojassa, Ha'on all' on haltijain» (VR IV: 1 n:o 925); **hamata** Lönnr. 'varsna, varseblifva (huomata)'; **havahtaa** Renv. '= hava(i)ta, max. expergiscor', Ilomantsi: havahtook 'äkkiä huomata; herätä', Kangasniemi: havahtoo 'herätä; huomata', Isojoki, Kannus, Kuusamo 'huomata'; **havata**, *havaan*, = *havaita*, *havajan*, Jusl. 'expergiscor', 'uppvacknar', Lönnr.: havata, havaan l. havajan, 'vakna, uppvakna, morgna sig, komma till sina sinnen (herätä); varseblifva m.m. (havaita)', Jousa: havata, havaan, 'herätä'; **havaita** Jusl.: *havaitzen* 'animadverto', 'blifwer warse', Lönnr. 'varseblifva, varsna, märka, förmärka, erfara, inse, uppvakna': aurinko havaitsee 'solen vaknar, uppgår (?)'; nykymurteissa yleinen Savossa, Karjalassa, Viena-Aunuksessa, Hämeessä ja Pohjanmaalla, merkityksenä enimmäkseen samoissa murteissa sekä 'huomata' että 'herätä', mutta (sekä Etelä-, Keski- että Pohjois-)Pohjanmaalla pelkästään 'huomata'; esim. Utajärvi: havata, havatten, 'huomata, nähdä (ei koskaan: herätä)'; *v i r o s t a* tähän kuuluu Lutsin kielisaarekkeen *hamadze* 'ich beobachte' (Setälä Ojansuun mukaan FUF 13 s. 318).

Substantiiviin *haamatti* 'huomiokyky' vrt. sen edellä b-kohdassa mainittua homonyymia, joka merkitsee 'halmoa' yms.; molemmat edellyttävät kantasanakseen verbiä *haamattaa, jota en toistaiseksi ole todennut, mutta joka olisi säännöllinen *haama* -sanan johdannainen; deverbaalisesta johdannaistyyppistä *haamatti* ks. allekirj. Suomen kielen rakenne ja kehitys I 54. § 2 c. Sanansisäisestä *m > v* -muutoksesta, joista tässä pesyeessä aikaisemminkin on ollut lukuisia esimerkkejä, on sanottava samaa kuin eräistä edellä käsitellyistä samanlaisista poikkeustapauksista, ks. kohtia

29 ja 32. Pitkän ensi tavun *a:n* poikkeukselliseen lyhenemiseen: *hamata* < *haamata, *havahtaa* < *haamahtaa* (jälkimmäisestä ks. ed. b-kohtaa), *havata* < *haavata* (ks. ed. c-koht.; vrt. myös ed. b-koht. *haavottaa* 'häämöttää'), *havaita* < *haamaita (huom. viRE *hamadze* 'huomaan'), vrt. edellä käsiteltyä tapausta *viimahtaa* > *viimahtaa* > *vivahtaa* (33. kohd.). Pantakoon merkille, että samaa lyhenemistä on osittain todettavissa *haamu*-pesyeen muissakin merkitysryhmissä, esim.: *hamata* Lönnr. 'ana', *have* Lönnr. 'fantasibild, åskådning' [siis = *haave*], *havahtoakseh* Aunuksen ymp. 'alkaa ajattelemtta, umpimähkään', *haveksia* = 'haaveksia', esim. Kuusamo: *haveksii* (prees.), Ilomantsi: *haveksiik*, Itä-Karjalan Kiestinki: *haveksie* 'kuvitella, uneksia'. Kantasanan *haama* ja sen johdannaisten *haamitsen* ja *havaitzen* keskinäisestä johto-opillisesta suhteesta ks. allekirj. mt. 67. § 3. — Eteläviron *hamadze* on yksinäisyytensä vuoksi (muistettakoon, ettei *haama* ja *haamu*-sanoillakaan ole vastinetta virossa) omituinen laatuaan, niin mielenkiintoinen ja odotuksenmukainen kuin se sanansisäisen *m:n* säilyttäneenä muotona onkin; herää helposti ajatus, että se ehkä on suomalais- (kenties inkeriläis-) peräinen laina, muisto esim. joistakin 1600-luvulla Etelä-Viroon lukuisasti asettuneista sotilassiirtokunnista.

Entä mitä voidaan esittää sen käsityksen tueksi, että 'häämöttämisen, himmeänä näkymisen' merkityksestä olisi, kuten tässä on edellytettävä, kehittynyt 'näkemisen, huomaamisen' merkitys? Tähän on vastattava, että esim. seuraavat suomesta ja virosta todetut semologiset paraleelit ovat siinä suhteessa niin vakuuttavia, kuin suinkin saattaa toivoa: **hohtaa** Renv. 'lucem flammantem reflecto, splendo, ut prunae, aurum l. vitrum in sole', Lönnr.: kissan silmät hohtavat pimeässä, kylän akkunat hohti kuutamolla ~ Hollola: *hohtaa* 'huomata', *hohto* 'huomiokyky, ymmärrys': »On vielä täyles hohlos», *hohtavai(n)* 'kekseliäs, hoksaavainen', *hohtamatoi(n)* 'tyhmä, huomaamaton'; **haalattaa** Parikkala, Vpl. Pyhäjärvi 'häämöttää', esim. Pyhäj.: »Päivä jo vähä hoalattoa» (aamun koittaessa) ~ *haalattaa* ibidem 'nähdä himmeästi', esim. Pyhäj.: »Mie vähä hoalatan», sanoi puolisokea mies; **valaista** Cannelin 'belysa, upplysa, eklärera' ~ *valaista* Sakkula: *vala'ssa* 'nähdä', esim.: »Mie-n neät siivuo päiveä uo valaistu [= »valaissut»), en iässäi»; viROn **kuumama** Wied. 'schwach leuchten' jne.: *kuumab* natukest 'es dämmert' ~ *kuumama* 'nähdä hämärästi': selle ilmaga kuumana veel 'mit siesem Auge habe ich noch einen Lichtschimmer'. — Lisäksi mainittakoon, että kysymyksessä oleva semologinen prosessi ('loistaa himmeästi' > 'nähdä' tai 'katsoa') on yleisesti tunnettu indo-cur. kielistä; ks. esim. HELLQUIST Svensk etym. ordbok, sub vocibus *blick*, *blåga*, *glana*, *glora*; PERSSON Indog. Wortf. 369. Ilmiö on niinkään

tuttu seemiläisessä kielikunnassa, kuten professori O. J. TUULIO -vainaja on tämän kirjoittajalle huomauttanut; esim. verbi *šāfa* merkitsee klass. arabiassa 'kiilloittamista', siis 'hohtamisen aiheuttamista', mutta nykyarabian kansankielessä 'näkemistä, huomaamista'.

Verbeillä *havahtaa* ja *havaita* 'huomaamisen' ohessa tavattava 'unesta heräämisen' merkitys on ilmeisesti sekundäärinen, mitä todistaa osaltaan se, että pohjalaismurteissa yleensä tunnetaan vain edellinen merkitys. Kehitys 'huomaamisesta' 'heräämiseen' onkin aivan luonnollinen; ovathan nämä käsitteet lukuisissa konkreettisissa tapauksissa de facto sama asia (»Kodassa liikuttiin — nukkuja *havaitso*«). Sen sijaan päinvastaista merkityksenkehitystä olisi vaikeampi ymmärtää. Tätä käsityskantaa tukee myös se seikka, että sana *huomata*, jonka valtamerkitys niinkään on 'havaita', sekinkin on murteittain kehittynyt tarkoittamaan 'heräämistä' (Lönnr. 'vakna, morgna sig, komma till sina sinnen').

Onkin paikallaan poiketa hieman myös siihen sanueeseen, johon kuuluvat suomen **huomen** ja **huomata** ja joka tässä yhteydessä sekä saa että antaa lisävalaistusta. Edelläsanotusta jo selviää, että ei voida yhtyä siihen Y. H. TOIVONSEN FUF 19 s. 113 sivumennen lausumasta otaksumasta tehtävään päätelmään, että *huomata* -verbin merkitys 'herätä' olisi niin vanha, että iältään kantasuomeen palautuva subst. *huomen* 'aamu' olisi alkuaan merkinnyt 'heräämisaikaa'. Käsitykseni mukaan puheenaolevan pesyeen kantasanaa edustaa nykysuomen **huoma** Lönnr. 'vård, beskydd, uppsigt, försyn, omvårdnad'. Tämän sanan nykyiset merkitykset on kaikesta päätäten palautettava aikaisempaan merkitykseen 'varjo'. Tällaista katsantokantaa tukevat esim. seuraavat semologiset rinnakkaistapaukset: suomen *suoja* Lönnr. 1. 'skydd, skygd, hägn, beskärm; skjul, hus, boningsrum', 2. 'töväder, blid väderlek, blida', jossa sukukielten todistuksen mukaan alkumerkitykseksi niinkään on oletettava 'varjo' (ks. viimeksi BEKE Nyr. 1940 s. 37—); ruotsin *skugga* 'varjo' ~ *skygga* 'suojata, suojella'. 'Varjoa' merkinneen *huoma* -substantiivin johdannaiseksi sopii sekä muodon että merkityksen puolesta *huomen*; morfologiseen suhteeseen *huoma*: *huomen* vrt. esim. *uuma*: *uumen* (allekirj. mt. 52. § 12 ja siellä main. kirjall.); merkityssuhde *huoma* 'varjo': *huomen* 'aamu' on, kuten näkyy, aivan sama kuin suhde *haamu* 'varjo': *aamu*. Toisaalta voidaan *huoma* 'varjo' -substantiivista edellä esittämiemme lukuisien paralleelien perusteella ilman vähäistäkään epäilyä johtaa verbi *huomata* ei vain merkityksessä Lönnr. 'beskydda, vårda, ha omsorg om, ha uppsigt öfver', vaan myös merkityksissä 'varseblifva, varsna, observera, upptäcka, märka' jne. sekä jälkimmäisistä johtuneessa merkityksessä 'vakna (havata, herätä)'. Kun vielä mainitsemme, että paitsi johdannaista *huomata* (vrt. *haamu*-pesyeestä *hamata*,

havata) on olemassa myös **huomaita**, *huomaitseen* (vrt. *havaita*, *havaitseen*), on sanottava että *huomata*-pesyeen ja *havaita*-pesyeen sekä muoto- että merkitysoipilliset yhtäläisyydet ulottuvat hämmästyttävän pieniin yksityiskoh-
tiin asti.¹ Erikoisesti on syytä vielä tähdentää, että verranto *huomen* 'aamu': *huoma(i)ta* 'havaita' = (*h*)*aamu* : *havaita* 'huomata' on sekin eräs lisätodiste edellä *aamun* synnystä annetun selityksen puolesta.

43. Tähän päätän selostukseni alussa mainitusta tutkimuksesta. Kärsivällinen ja tarkkaava lukija on toivoakseni vakuuttunut siitä, että se tutkimusteknillinen menetelmä, jonka aseini tässä on käyty käsiksi eräisiin suomen ja sen lähisukukielten »meteorologisperäisiin» sanastoryhmiin, on ollut omiaan paljastamaan joitakin todella orgaanisia semologisia yhteyksiä, joitakin sellaisia kielipsykologisen kehityksen rönsyjä, jotka katseiltamme näkymättömiin hautautuneina ikäänkuin maan alitse yhdistävät toisiinsa, osittain mitä yllättävimmällä tavalla, niin sanoakseni nykykieleen ruokamullan pintakerroksessa kaukana toisistaan eläviä ja erinäköisiä sanaversoja. Ja ennestään tuttujen tosiasiaien asettaminen u u s i i n, e n t i s t ä l a a j e m p i i n y h t e y k s i i n, sehän on kaiken tieteellisen tutkimuksen keskeinen tehtävä. Mitä noudatetun metodin yleiseen esittelyyn tulee, en tahdo tässä toistaa, mitä siitä on aikaisemmin Virittäjässä kirjoitettuna vk. 1933 ss. 292—302 ja vk. 1939 ss. 491—496. Jos esim. LEO WEISGERBERIN kanssa olemme sitä mieltä, että merkitysoppi ei ole mikään itsenäinen tutkimuksen laji, vaan *etymologian palvelija, voimme* tyytyväisin mielin todeta, että menetelmämme on tarjonnut runsaasti uutta juuri etymologian kannalta. Ovathan yksistään tässä selostuksessa saaneet alkuperäänsä koskevaa valaisua esim. seuraavat tavalliset suomen sanat (aakkosjärjestyksessä luetellen): *aamu*, *aave*, *aavistaa*, *ahkera*, *haastaa*, *haave*, *havahtaa*, *havaita*, *huomata*, *huomen*, *häärätä*, *jumala*, *koittaa*, *koitua*, *kumma*, *kuuma*, (*luu*)*valo*, *moittia*, *mojova*, *mojottaa*, *soida*, *soihutu*, *soikea*, *soikko*, *soimata*, *soittaa*, *uhata*, *uhkea*, *viima*, *vimma*, *viiva*, *vivahtaa*; sekä viron kirjakielen sanoista esim. *agar* 'ahkera', *agu* 'aamu- tai iltarusko' ja *kuju* 'kuva'. Heimomme pohjoinen asuinseutu, jonka ilmanalalle ovat leimanantavia pitkällinen kylmyys ja pimeys, on siis luonut edellytykset voimakkaan »meteorologis-semologisen ekspansiokeskuksen muodostumiselle. Tämän keskuksen vaikutusta kieleemme sanastorakenteeseen ei edellä selostetulla tutkimuksella suinkaan vielä ole tyhjentävästi selvitetty.

¹ Onkin syytä kysyä, onko 'varjoa' merkinneiden substantiivien *haama* ja *huoma* suuri äänteellinenkään yhtäläisyys pelkkää sattumaa vai eikö ole ajateltavissa, että jälkimmäinen olisi syntynyt edellisestä varhaiskantasuomessa *m:n* aiheuttaman ensi tavun vokaalin labiaalistumisen tietä.

Varmaa on nim., että etenkin murteistamme, mutta osaksi myös yleiskielestä saadaan vastedes ilmi vielä lukuisia nyt puheenaolleisiin rinnastettavia, »meteorologisista» käsitepiireistä muihin merkitystehtäviin ajautuneita sanoja. Niistä monista kymmenistä semologisista paralleleista päättäen, mitä tutkimuksessani sekä etenkin professori O. J. TALLGREN-TUULION sen johdosta julkaisemassa »appendix'issa» (Studia Fennica 1:3) on esitetty indo-eurooppalaisista ja seemiläisistä kielistä, kysymyksessä olevan laatuiset merkityksenkehitykset ovat noissa vieraissakin kielikunnissa siksi yleisiä, että ne varmaan niilläkin tahoilla ansaitsisivat erikoistutkimuksensa.

Uusien, muihin käsitepiireihin kuuluvien tämäntapaisten »etymologisten malmikenttään» löytäminen on oleva tulevan tutkimuksen hedelmällisimpiä tehtäviä.

Lauri Hakulinen.

Sémantique des termes météorologiques. III. (P. 47.)

LAURI HAKULINEN.

Le finnois *haamu* 1. «fantôme, esprit, revenant», 2. «contours, figure, expression du visage» a pour mot de base le substantif *haama* «ombre». Ses parallèles sont le lapon suédois *šibmo* «forme, figure» le lapon de Luléa *šipmu-* «similitude», le mordvien d'erzâ *tšama* et le mordvien de mokcha *šama* «figure, visage, physionomie», dont tous les sens peuvent être ramenés à la signification d'«ombre».

Comme parallèle sémasiologique, l'auteur présente le mot finnois *jumala* «dieu» avec ses parents étymologiques. Comme terme de base, il suppose le substantif *juma «ombre, obscurité, lumière sombre», dont le dérivé est l'estonien *jume* «crépuscule du matin; expression du visage». Chez les Tchérémisses, le terme correspondant *jumo* s'est développé d'une part vers la signification «ciel» (< «ombre, obscurité»; cf. latin *nebula* ~ sanscrit *nābhah* «brouillard, nuage, atmosphère, ciel», le russe *небо* «ciel»), d'autre part vers le sens «esprit familier» (< «fantôme» < «ombre») > «dieu». C'est par ce dernier processus sémantique qu'a pu passer aussi le finnois *jumala*; une autre possibilité est celle, exposée par PAASONEN (Aika 1907, p. 186—, NyK 37, p. 14—), selon laquelle *jumala* implique avant tout un mot de base *juma et a ainsi désigné au début «(un être) céleste»; la signification de «ciel» découle en tout cas d'un sens «météorologique» indiqué ci-dessus.

Parmi les dérivés du substantif *haama* figurent *haame* «lumière sombre; contours indistincts», *haave* «ombre, illusion; fantôme»; *haamahtaa* = *haavoittaa* = *haamuttaa* «luire indistinctement» = vèpse *havištav* < *haavistapi.

Le *h* initial ayant disparu irrégulièrement, processus que l'auteur explique en détail, *haamu* a donné *aamu* «matin» probablement en connexion avec *huomen-haamu «aube matinale», de même que *huomen*, ancienne désignation de l'aube, s'est stabilisé dans son sens de «lendemain, jour suivant». Relevons que le finnois *aamu* n'a pas de répliques dans les langues parentes et qu'il n'est pas même connu dans tout le territoire linguistique du finnois. À côté de *aamu* s'introduisirent dans la famille *haamu*, d'autres dérivés sans *h*, comme p.ex. *aame* «fantôme» et *aave* «illusion fantôme», avant même que le terme *aamu* eût perdu sa signification originaire de «crépuscule».

Parmi les dérivés de *haama* «ombre» se trouve encore p.ex. le finnois *havahtaa* (< *haamahtaa*) «animadvertere; expergisci» = *havaitsen* < *haamaitsen (> estonien méridional *hamadze* «j'observe»). Partout, le sens de «réveil» dérive du sens de «observation». Pour la transition sémantique de «briller sombrement, apparaître faiblement» à «voir, observer», on donne comme parallèles les mots dialectaux finnois *hohtaa*, *haalattaa* et *valaista*, ainsi que l'estonien *kuumama*; on connaît également une évolution identique dans le domaine linguistique indo-européen et sémitique.

Le finnois *huomata* «observer» (parfois > «s'éveiller») est également un dérivé du substantif *huoma* «protection, abri» < «ombre», et il en est aussi dérivé *huomen* «aube» < «crépuscule». (Cf. autre explication Y. H. TOIVONEN FUF 19 p. 113).

Les nombreuses preuves présentées montrent que l'on peut dire qu'il existe dans le finnois un puissant centre d'expansion sémantique «météorologique» (dans le sens même où le savant allemand HANS SPERBER a utilisé ce terme dans sa *Einführung in die Bedeutungslehre*², Stuttgart, 1930), d'où un grand nombre de mots, par la force de leur affectivité, se sont répandus dans d'autres domaines de notions. L'importance lexicologique de ce centre d'expansion peut être en corrélation avec le climat du territoire septentrional habité par les Finnois et par leurs ancêtres et caractérisé par la longueur de la saison froide et sombre. Mais les nombreux parallèles cités montrent que les cas d'évolution sémantique issus du cercle des notions «météorologiques» sont aussi fréquents dans les langues indo-européennes et sémitiques où une étude spéciale comme celle-ci ne manquera pas de porter des fruits. Cf. O. J. TALLGREN-TUULIO Sémantique finnoise et non finnoise, *Studia Fennica* I: 3; cf. *Studia Fennica* I: 2, passim.